

СТАН УНОРМУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ І КОНФЛІКТІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОДАЛЬШОЇ ПРОЦЕСУАЛІЗАЦІЇ

THE STATE OF NORMALIZATION OF ALTERNATIVE RESOLUTION OF DISPUTES AND CONFLICTS AND PROSPECTS FOR THEIR FURTHER PROCEDURALIZATION

Стебелев А.М., к.ю.н., адвокат,
доцент кафедри права

Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

У статті, на підставі врахування різних видів соціальних практик, проаналізовано реальний стан унормування альтернативного вирішення правових спорів та конфліктів. Вказується на те, що процес становлення альтернативних форм вирішення спорів та конфліктів має суттєву динаміку для подальшого розвитку. На цей процес впливає ціла низка чинників серед яких незворотній, поступальний та динамічний розвиток громадянського суспільства, перманентне розширення прав і свобод, набуття нових якісних рис окремими з них, зокрема формування нових підходів до інтерпретації права на суд, свободу договору, можливості захищати свої права та свободи всіма не забороненими засобами, демократизація всіх сфер суспільних відносин, прагнення до де-бюрократизації та соціальної економії у базових та чутливих сферах взаємодії людини (їх об'єднань) та держави, запровадження нових стандартів юридичної техніки, формування потреб щодо забезпечення вирішення спорів та конфліктів на конфіденційних засадах тощо.

У процесі інституціоналізації альтернативного розв'язання правових спорів та конфліктів виникає питання про те, що виступає першоосновою: реальна практика реалізації альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів; напрацювання правової доктрини з цих питань або законотворча діяльність держави. У процесі становлення альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів необхідно виділити такі складові як формування потреби та значного соціального запиту в альтернативних способах вирішення спорів та конфліктів; інтенсифікація суспільних відносин, серед яких значна частина має суттєвий конфліктогенний потенціал; не здатність офіційних державних структур забезпечити вирішення великої кількості спорів та конфліктів. Незважаючи на спеціалізацію судів, розширення штату суддів, завантаженість судової системи є значною; наявність природного права на суд, усвідомлення його значущості широким колом суб'єктів та прагнення до забезпечення його належної реалізації; наявність апробованих практикою широкого спектру механізмів, що ефективно використовуються у системі вирішення не правових спорів та конфліктів та усвідомлення їх потенціалу до застосування для розв'язання саме правових спорів та конфліктів; формування наукового інтересу, що знайшов свій подальший прояв у розвиткові наукових напрацювань, що стосуються можливості застосування альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів та формування доктринальних підходів у цій сфері; ухвалення нових, внесення змін до чинних нормативно-правових актів, як джерел процесуального права з метою унормування та подальшої процесуалізації альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів. У контексті подальшого розвитку й нормативного оформлення альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів всі наведені вище складові відіграють свою особливу роль. Проте загальна логіка правового унормування будь-яких процесів, у тому числі й пов'язаних з альтернативними способами вирішення правових спорів та конфліктів, указує на те, що таке унормування повинно охоплювати не лише правотворчість, але й інші складові правоутворення, які повинні передувати їй.

Стосовно подальшого правового унормування альтернативного вирішення спорів та конфліктів схема (модель) правоутворення може бути застосовна. Так, зокрема, йдеться передусім про виникнення, зміну чи припинення важливих з точки зору інтересів суспільства та держави суспільних відносин. Далі, варто говорити про усвідомлення вищевказаних процесів на рівні правосвідомості різних осіб, які розуміючи потребу у таких способах, пропонують різноманітні варіації щодо правового унормування та процесуалізації, а також легального застосування його процедур. Останнім сегментом є ухвалення законодавчих актів, які регламентуватимуть процедуру їх застосування.

Ключові слова: альтернативне вирішення правових спорів та конфліктів, правосуддя, процесуалізація, публічно-правовий спір, конфлікт, медіація, арбітраж.

The article, based on taking into account various types of social practices, analyzes the real state of normalization of alternative resolution of legal disputes and conflicts. It is indicated that the process of establishing alternative forms of resolving disputes and conflicts has significant dynamics for further development. This process is influenced by a number of factors, including the irreversible, progressive and dynamic development of civil society, the permanent expansion of rights and freedoms, the acquisition of new qualitative features by some of them, in particular the formation of new approaches to the interpretation of the right to a court, freedom of contract, the ability to protect one's rights and freedom by all non-prohibited means, democratization of all spheres of social relations, striving for de-bureaucratization and social economy in the basic and sensitive spheres of interaction between people (their associations) and the state, introduction of new standards of legal technology, formation of needs to ensure resolution of disputes and conflicts on a confidential basis, etc.

In the process of institutionalization of alternative resolution of legal disputes and conflicts, the question arises as to what is the primary basis: the real practice of implementing alternative methods of resolving disputes and conflicts; development of legal doctrine on these issues or law-making activity of the state. In the process of establishing alternative ways of resolving legal disputes and conflicts, it is necessary to highlight such components as the formation of a need and significant social demand for alternative ways of resolving disputes and conflicts; intensification of social relations, among which a significant part has significant conflict potential; not the ability of official state structures to ensure the resolution of a large number of disputes and conflicts. Despite the specialization of the courts, the expansion of the staff of judges, the workload of the judicial system is significant; the existence of a natural right to trial, awareness of its importance by a wide range of subjects and the desire to ensure its proper implementation; the presence of a wide range of mechanisms tested by practice, which are effectively used in the system of resolving non-legal disputes and conflicts, and awareness of their potential to be used for the resolution of legal disputes and conflicts; the formation of scientific interest, which found its further manifestation in the development of scientific works related to the possibility of using alternative methods of resolving disputes and conflicts and the formation of doctrinal approaches in this area; adoption of new, amendments to current legal acts as sources of procedural law with the aim of normalization and further proceduralization of alternative ways of resolving disputes and conflicts. In the context of further development and regulatory design of alternative ways of resolving legal disputes and conflicts, all of the above components play a special role. However, the general logic of legal normalization of any processes, including those related to alternative ways of resolving legal disputes and conflicts, indicates that such normalization should cover not only law-making, but also other components of law-making that must precede it.

Regarding further legal regulation of alternative resolution of disputes and conflicts, the law-making scheme (model) may be applicable. So, in particular, it is primarily about the emergence, change or termination of social relations that are important from the point of view of the interests of society and the state. Next, it is worth talking about the awareness of the above-mentioned processes at the level of legal awareness of different

persons, who, understanding the need for such methods, offer various variations regarding legal regulation and proceduralization, as well as the legal application of its procedures. The last segment is the adoption of legislative acts that will regulate the procedure for their application.

Key words: alternative resolution of legal disputes and conflicts, justice, proceduralization, public legal dispute, conflict, mediation, arbitration.

Становлення та розвиток інституту альтернативного вирішення спорів та конфліктів викликано сучасними реаліями динамічного розвитку суспільних відносин, суттєва частина з яких має значний конфліктогенний потенціал. Крім того, поштовхом та чинниками, які пришвидшують наведені вище процеси слід вважати незворотній, поступальний та динамічний розвиток громадянського суспільства, перманентне розширення прав і свобод, набуття нових якісних рис окремими з них, зокрема формування нових підходів до інтерпретації права на суд, свободу договору, можливості захищати свої права та свободи всіма не забороненими засобами, демократизація всіх сфер суспільних відносин, прагнення до де-бюрократизації та соціальної економії у базових та чутливих сферах взаємодії людини (їх об'єднань) та держави, запровадження нових стандартів юридичної техніки, формування потреб щодо забезпечення вирішення спорів та конфліктів на конфіденційних засадах тощо. Наявність наведених чинників та поява нових створює відповідне підґрунтя для прискорення процесу переходу тих чи інших видів людської діяльності від держави до суспільства та така тенденція виглядає достатньо обґрунтованою та виваженою та не в останню чергу у сфері вирішення правових спорів та конфліктів.

Особливої актуальності вказаним вище процесам надає той факт, що практика державотворення у радянській та частково у пострадянській час була зумовлена особливою роллю держави, яка фактично мала монополне право майже в усіх сферах життєдіяльності. З погляду сьогодення такий стан речей, вочевидь, викликав переважання державного апарату, виконання останнім завдань, які не повною мірою відповідали його профілю, або могли б безболісно бути переданими до недержавного сектору, що значно покращило стан реалізації таких завдань. Серед наведених питань є вирішення спорів та конфліктів, що довгий час залишалося у межах монопольного відання держави або структур безпосередньо з нею афілійованих. Так, М. Ф. Селівон звертає увагу на те, що Україна як член ООН ще на початку 1960 років підписала такі два основоположні міжнародні договори як Конвенція ООН про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (22 серпня 1960 року) та Європейська конвенція про зовнішньо-торговельний арбітраж (25 січня 1963 року). Проте в Україні протягом більш ніж тридцяти років указані міжнародні арбітражні інституції не утворювалися, з огляду на сформовану у СРСР жорстку монополію в усіх сферах та у тому числі й у сфері зовнішньої торгівлі, право на здійснення якої належало виключно спеціально створеним державою об'єднанням та організаціям [1, с. 244].

Інституціоналізація процесу альтернативного розв'язання правових спорів та конфліктів здійснювалась повільно та не завжди послідовно та структуровано. У зв'язку з цим, виникає питання про те, що у цьому процесі виступило першоосновою: реальна практика реалізації альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів; напрацювання правової доктрини з цих питань або законотворча діяльність держави. Безперечно, стосовно цього не може бути однозначної відповіді з огляду на складний механізм інституціоналізації будь-яких процесів, у тому числі й формування альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів. Проте вибудовування певного ланцюга у межах загального руху у процесі їх оформлення та належної реалізації може здійснюватися з метою усвідомлення процесуалізації основних форм такого вирішення спорів та конфліктів.

У процесі становлення альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів необхідно виділити такі складові:

1. Формування потреби та значного соціального запиту в альтернативних способах вирішення спорів та конфліктів.

2. Інтенсифікація суспільних відносин, серед яких значна частина має суттєвий конфліктогенний потенціал.

3. Не здатність офіційних державних структур забезпечити вирішення великої кількості спорів та конфліктів. Незважаючи на спеціалізацію судів, розширення штату суддів, завантаженість судової системи є значною.

4. Наявність природного права на суд, усвідомлення його значущості широким колом суб'єктів та прагнення до забезпечення його належної реалізації.

5. Наявність апробованих практикою широкого спектру механізмів, що ефективно використовуються у системі вирішення не правових спорів та конфліктів та усвідомлення їх потенціалу до застосування для розв'язання саме правових спорів та конфліктів.

6. Формування наукового інтересу, що знайшов свій подальший прояв у розвиткові наукових напрацювань, що стосуються можливості застосування альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів та формування доктринальних підходів у цій сфері.

7. Ухвалення нових, внесення змін до чинних нормативно-правових актів, як джерел процесуального права з метою унормування та подальшої процесуалізації альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів.

Безперечно, варто говорити про те, що в контексті подальшого розвитку й нормативного оформлення альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів всі наведені вище складові відіграють свою особливу роль. Разом із тим, загальна логіка правового унормування будь-яких процесів, у тому числі й пов'язаних з альтернативними способами вирішення правових спорів та конфліктів, указує на те, що таке унормування повинно охоплювати не лише правотворчість, але й інші складові правоутворення, які повинні передувати їй. Н. Душек небезпідставно зауважує, що в період різноманітних перетворень, трансформацій та реформування базових сфер загострюється потреба в адекватному, сучасному та ефективному правовому регулюванні, що може бути забезпечено передусім завдяки досконалому механізму правоутворення [2, с. 22].

В аспекті унормування та належної й адекватної процесуалізації альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів слід дійсно виходити із засад та загальнотеоретичних концепцій правоутворення. Це зумовлено тим, що як ми вже зазначали, складові елементи формування й інституціоналізації таких способів вирішення спорів та конфліктів, указують на складний механізм протікання та розвитку найрізноманітніших закономірностей, які лише можуть бути охоплені цілісним та концептуально виваженим механізмом сучасного правоутворення.

Не випадково, С. Моїсеєнкова зазначає, що механізм правоутворення у сучасному суспільстві має багаторівневий характер та полягає у складних системних соціальних закономірностях, які поєднуються як внутрішніми, так і зовнішніми зв'язками. При цьому, на думку дослідниці, правоутворення є результатом впливу комплексу як об'єктивних, так і суб'єктивних, а також мікро – і макросоціальних чинників. З цього приводу ученою констатується той факт, що для появи нової норми права або зміни наявної норми права у суспільстві повинні з'явитись відповідні передумови, які проявляються у суспільних відносинах. Справедливість та ефективність нормативної бази у такому разі залежить від адекватної оцінки суб'єктом правотворчості таких відносин щодо необхідності їх правової регламентації, можливих наслідків у разі їх оформ-

лення у відповідні правові приписи, розробки та закріплення механізму їх правового регулювання [3, с. 126].

Особлива актуальність такого підходу полягає у тому, що, як вже нами було зазначено вище, альтернативне вирішення спорів та конфліктів первинно сформувалося не у правовій площині та не було безпосередньо пов'язано з правовими спорами та правовими конфліктами. Разом із тим, урахуваючи їх адаптивні властивості щодо правової сфери, постало питання їх використання саме у сфері права. І в цьому аспекті великого значення має адекватна оцінка правотворцем таких способів та механізмів з точки зору їх застосування до сфери вирішення правових спорів та конфліктів, тобто здатності адаптуватися до умов правового ґрунту.

Правове унормування та процесуалізація альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів повною мірою відповідає логіці процесу правоутворення, що представлено низкою складових. Т. Є. Кагановська та Є. І. Григоренко вказують на те, що правоутворення є такою категорією, яка передбачає урахування як об'єктивних (виникнення нових суспільних відносин), так і суб'єктивних чинників (зміна правосвідомості, розробка проекту закону, його експертна оцінка, ухвалення закону чи внесення до нього змін). Комплексне урахування цих чинників необхідне для створення таких правових норм, що будуть відповідати суспільним потребам, а відповідно будуть мати максимально ефективний регулятивний вплив. З огляду на це традиційно виділяють три складові елементи правоутворення: 1) виникнення, зміну чи припинення суспільних відносин, які потребують правового урегулювання; 2) зміни у структурі правосвідомості; і 3) правотворчість [4, с. 58–59].

У зв'язку з цим, стосовно подальшого правового унормування альтернативного вирішення спорів та конфліктів схема (модель) правоутворення може бути повною мірою застосовна. Так, зокрема, йдеться передусім про виникнення, зміну чи припинення важливих з точки зору інтересів суспільства та держави суспільних відносин. Далі, варто говорити про усвідомлення вищевказаних процесів на рівні правосвідомості різних осіб, які розуміючи потребу у таких способах, пропонують різноманітні варіації щодо правового унормування та процесуалізації, а також легального застосування його процедур. Останнім сегментом є ухвалення законодавчих актів, які регламентуватимуть процедуру їх застосування.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

1. Подальший розвиток альтернативного вирішення правових спорів та конфліктів має неминучий та незворотній характер. Цей процес не міг оминати своєю увагою і сферу вирішення публічно-правових спорів та конфліктів. Остання має свою специфіку, що відрізняється підвищеною корупціогенною складовою, на мінімізацію якою повинні бути спрямовані зусилля науковців, правозастосовувачів та особливо нормотворців.

2. В основі динамічного розвитку альтернативних форм вирішення спорів та конфліктів знаходиться ціла низка найрізноманітніших чинників, що прискорюють указану динаміку. Подальша потреба у передачі від держави тих функцій, які можуть більш ефективно виконані недержавними структурами виглядає як поклик часу та об'єктивно сформована позитивна тенденція, яка повинна мати належне наукове супроводження.

3. Сучасні потреби щодо подальшого нормативного оформлення альтернативного вирішення спорів та конфліктів повинні реалізовуватися з усвідомленням того, що цей процес є доволі складним та повинен відбивати загальну логіку правоутворення. Остання як відомо, складається з низки складових, кожна з яких має своє змістовне наповнення. У першу чергу, йдеться про формування та реалізацію певних практик з вирішення спорів та конфліктів, минаючи офіційні структури, що здійснюється на підставі принципу, відповідно до якого незаборонене є дозволене. Але з огляду на те, що така неврегульована правом діяльність може суттєво впливати на рівень забезпечення прав, свобод та законних інтересів різноманітних суб'єктів, то поступово формується відповідний соціальний запит, змінюється правосвідомість у напрямі потреби нормативно-правового забезпечення та процесуалізації діяльності з альтернативного вирішення спорів та конфліктів. Поступово це знаходить свою матеріалізацію у вигляді підготовки проектів законів та їх ухвалення.

4. З огляду на складний та багаторівневий характер правового унормування та процесуалізації альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів, правотворчість такого процесу не може бути одноманітною. У зв'язку з цим, можна виділити такі канали формування правових норм, що регулюють альтернативне вирішення спорів та конфліктів як визнання, санкціонування та встановлення. Кожен з них відбиває специфіку такої діяльності та впливає на розкриття окремих її сегментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правова доктрина України : у 5 т. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України. Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. 420 с.
2. Душек Н. Правоутворення: до постановки проблеми. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 21–24.
3. Моїсеєнкова С. Філософсько-правовий аналіз механізму правового утворення. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 5. С. 125–127.
4. Кагановська Т. Є., Григоренко Є. І. Основи загальної теорії права. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 144 с.